

Klimaatslim Boeren op Veen

Evaluatie Fase 1 _korte versie zonder bijlagen

Definitief 23 maart 2020

Opdrachtgever:

Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden (Klimaatslim Boeren op Veen)

Uitgevoerd door:

welmoed visser adviseert ● in samenwerking met Tekstbureau Talent

Voorwoord

Klimaatslim Boeren op Veen – Fase 1 -

Klimaatslim Boeren op Veen is een projectvoorstel van twee agrarische collectieven en het kernteam van HDSR. Een kwartiermaker polste de collectieven en bracht de samenwerking en verbinding tot stand tussen de collectieven en HDSR. In juni 2018 is het projectvoorstel *Klimaatslim Boeren op Veen* (KSBoV) ingediend voor subsidie (klimaatvelop 2018) bij het ministerie van LNV. Door diverse ontwikkelingen (zie bijlage 1) is het projectvoorstel in maart 2019 aangepast en kon gestart worden met Fase 1 van *Klimaatslim Boeren op Veen*.

Tegelijkertijd is er deze zomer met de toekenning van € 276 miljoen vanuit de Klimaattafel Veenweiden voor het terugdringen van de CO₂ uitstoot uit de veenweiden (1 Mton CO₂-eq tot 2030) een impuls ontstaan om de ingezette gebiedsaanpak á la KSBoV in een versneld tempo op te schalen.

Dit is dan ook een goed moment om het project KSBoV-fase 1 te evalueren. Enerzijds om vast te leggen hoe het proces tot nu toe is verlopen binnen KSBoV, om hiervan te leren en eventueel bijstellingen te kunnen doen lopende het project. Anderzijds om ervaring en leerpunten te benutten voor de opschaling van gebiedsprocessen.

Voorwoord

Inhoudsopgave

1	Conclusies, wensen en aanbevelingen	3
1.1	Inleiding	3
1.2	Conclusies en wensen	3
1.3	Aanbevelingen	5
2	Samenvatting Projectdoelen, Governance en Randvoorwaarden.....	9
2.1	Inleiding	9
2.2	Projectdoelen	9
2.3	Governance	11
2.4	Randvoorwaarden	13

1 Conclusies, wensen en aanbevelingen

1.1 Inleiding

Het evaluatierapport van *KlimaatSlim Boeren op Veen start* met de conclusies en aanbevelingen. De conclusies zijn gebaseerd op de opbrengst uit de gesprekken (zie bijlagen 3, 4 en 5 in de volledige versie van dit rapport). Het beschrijft de stand van zaken maar bevat ook tips voor het vervolg van KSBoV. De aanbevelingen zetten de evaluatie in het perspectief van de ontwikkelingen die spelen rondom de aanpak en het netwerk van bodemdaling.

1.2 Conclusies en wensen

Projectdoelen

Het project KSBoV stelt 5 projectresultaten/-doelen:

1. Polderprocessen (3-5);
2. Bedrijfsmaatregelen (op 800 ha);
3. Kennisontwikkeling;
4. Waterbeheer van de toekomst;
5. Kennisdelen en stimuleren van bewustwording van klimaatSlimme landbouw.

Geboekte resultaten bij de projectdoelen:

Drie polderprocessen staan startklaar, 2 zijn in voorbereiding. Op de planning staat dat in 3 polderprocessen op meer dan 800 ha maatregelen worden uitgevoerd. Daarmee is aan een belangrijke LNV-voorwaarde voldaan. De bijbehorende uitvoeringsplannen zijn gereed en subsidie is (deels) toegekend. De twee grote onderzoekstrajecten zijn eind 2019 gestart. Door gebrek aan financiering gaat Waterbeheer van de Toekomst nu niet door. De communicatiemiddelen zijn klaar en er zijn diverse bijeenkomsten geweest

Planning: KSBoV loopt achter op schema omdat de benodigde voorfinanciering voor de aanleg van de onderwaterdrainage ontbreekt. Het project zit nu in de spreekwoordelijke wachtkamer.

Governance

Voor Fase 1 is een organisatiestructuur uitgewerkt en ingericht. Deze structuur bestaat uit een stuurgroep (strategie) en kerngroep (tactisch) en projectgroepen (operationeel). In de praktijk blijkt de structuur niet zo te functioneren als bij aanvang van het project is uitgedacht. Door de financiële perikelen blijkt het lastig voor de groepen om op het juiste niveau te blijven/gaan opereren.

Stuurgroep: Deze is verbreed met toetreding AGV en LTO. De wens is dat de provincie Utrecht als vertegenwoordiger van de provincies ook toetreedt. Stuurgroepleden hebben verschillende beelden bij de aanpak van het proces en de financiering. Dit kan liggen aan onvoldoende inzicht in de politieke en juridische context van overheden, onvoldoende strategisch overleg over de wijze van benaderen van potentiële geldschieters en/of aan verwachtingen die niet matchen.

Kerngroep: Is groter dan bij aanvang bedacht doordat de collectieven zich niet laten vertegenwoordigen. Het kernteam functioneert goed op het vlak van netwerken, verbindingen leggen en het voorbereiden van zaken op meer strategisch niveau. Er is een gebrek aan kennis op het gebied van regelingen, subsidies, procedures etc. waardoor het proces moeizaam verloopt. Binnen het hart van de kerngroep matchen verwachtingen over de invulling van eigen rollen niet optimaal.

Projectgroepen: Met uitzondering van de projectgroep polderprocessen, zijn de projectgroepen nog niet gestart of net begonnen. Communicatie heeft al producten opgeleverd maar die mist aansturing.

- De conclusie is dat de structuur per fase kan wisselen (initiatief-, start- en uitvoeringsfase) en door omstandigheden anders uit kan pakken. Belangrijker dan de structuur is het behoud van het commitment van de boeren en de energie in het proces.
- Het proces biedt een goede basis voor innovaties en kennisontwikkeling- en bundeling in de regio. In de basis zijn betrokkenen enthousiast over deelname aan KSBoV. Er is sprake van onderling vertrouwen en een transparant proces op persoonsniveau. Daardoor hoeven de betrokkenen niet altijd van alles op de hoogte te zijn.
- Het loskomen van middelen is op dit moment het grootste risico van het project. De energie bij de collectieven en de boeren lekt hierdoor weg. Er zijn veel regels en voorwaarden waaraan voldaan moet worden – deze zijn niet altijd even transparant. Het beschikbaar komen van subsidiestromen (inclusief voorfinanciering) zou eenvoudiger moeten zijn. Overheid: kunnen jullie deze regels vereenvoudigen!?
- Er is behoefte aan een aantal ad hoc oplossingen zodat op korte termijn de uitvoering kan starten. Begin met kleine stappen met een ‘doener’ als begeleider.
- De hoofdreden voor boeren om mee te doen is het toekomstperspectief voor hun opvolger. Ze zijn gemotiveerd om met de gecombineerde opgave van bodemdaling en agrarisch natuurbeheer/biodiversiteit aan de slag te gaan. Er is momentum vanwege de subsidie.
- Collectieven zijn de meest voor de hand liggende partij om namens de boeren een coördinatierol op te pakken; ze moeten daarbij aandacht blijven houden voor hun draagvlak bij de achterban. Er is grote behoefte aan een professionaliseringsslag bij de collectieven nu de omvang van de projecten en daarmee ook de risico’s toenemen. Het is aan de waterschappen, het LTO en de collectieven samen om daarvoor te zorgen, bij voorkeur met hulp van de provincies.
- Kansen: de olievlekwerking via de voorlopers, het combineren van meerdere thema’s in deze gebiedsgerichte aanpak zodat de boer zich goed kan voorbereiden op de toekomst, leren van de manier van samenwerken en inspiratoren van binnen en buiten betrekken.
- Werk als één overheid en benut elkaars kwaliteiten. De waterschappen staan door hun “beheer” taak dicht bij de ondernemers en de collectieven. De provincies staan door hun “bestuurlijke” taak dicht bij de rijksoverheid. Benut elkaars contacten. Ondernemers en waterschappen; benoem de problemen waar jullie met KsBoV tegenaan lopen en bespreek dit met de provincies. Provincies agendeer deze zaken bij het rijk- op de Regie tafel veenweide. Ga met elkaar in gesprek en ontdek hoe jullie elkaars kwaliteiten kunnen verbinden en welke rol het beste bij elke partij past.

Randvoorwaarden

In het voorjaar van 2018 is gestart met het initiatief van *KlimaatSlim Boeren op Veen* (start met toekenning € 3,2 miljoen uit klimaatakkoord). Via meerdere sporen worden extra benodigde middelen aangevraagd om Fase 1 mogelijk te maken. In totaal gaat het om een aanvraag van € 7.451.000. Inmiddels is 56% daarvan beschikt, en 10% toegezegd. Over 34% is nog geen zekerheid. De beschikte en toegezegde middelen zitten echter ‘vast’ in regelgeving en mogen niet als voorfinanciering ingezet worden. De financiële regelgeving lijkt op dit moment de beperkende factor in de innovatieketen te zijn. Dit belemmert het starten met de aanleg van de onderwaterdrainage, de monitoring en het onderzoek. Uit alle interviews komt de frustratie over de ‘stropigheid’ van de subsidietrajecten naar voren.

- Binnen het kernteam en de collectieven was onvoldoende kennis aanwezig van financiële en fiscale regelingen, risico’s en verantwoordingsplichten. Tijdig anticiperen lukte niet wat leidde tot bijstelling van gemaakte afspraken en frustratie. Er had meer gebruik gemaakt kunnen worden van de pilotsituatie, dat biedt altijd meer ruimte/vrijheid dan een regulier project. Zet bij het
- Binnen het kernteam en de collectieven was onvoldoende kennis aanwezig van financiële en fiscale regelingen, risico’s en verantwoordingsplichten. Tijdig anticiperen lukte niet wat leidde tot

bijstelling van gemaakte afspraken en frustratie. Er had meer gebruik gemaakt kunnen worden van de pilotsituatie, dat biedt altijd meer ruimte/vrijheid dan een regulier project.

- De gezochte oplossingen om de voorfinanciering te regelen werken niet of zijn nog in behandeling. De verwachting is wel dat er op korte termijn een doorbraak gaat komen die ook gemakkelijk gekopieerd kan worden naar andere gebieden.
- De hoge verantwoordingsplicht die Europa oplegt aan provincies wordt doorgelegd naar de collectieven en individuele aanvragers. Overheid: kunnen jullie deze regels vereenvoudigen!?
- Het waterschap heeft hulp nodig om het proces rondom de financiële structuren binnen goede banen te leiden zodat er op een goede manier voortgebouwd kan worden. Het is wel ingewikkeld, omdat er nieuwe opgaves bij gekomen zijn en ook omdat groepen boeren snel gaan demonstreren. De provincie moet daar echt een risico nemende rol in gaan spelen, en daarom is het erg gewenst dat zij zitting nemen in de stuurgroep.

De overheden hebben beleidsambities en geld om hier uitvoering aan te geven. De collectieven en boeren, die positief zijn over het initiatief van KSBOV, willen graag aan de slag en staan in de startblokken. Financiële en juridische regelgeving (overheden) en tussentijdse verandering van spelregels voorkomen dat er geld beschikbaar is om te starten. De collectieven/boeren raken ongeduldig; het enthousiasme voor en het geloof in het project dreigt kwijt te raken. Wanneer gaan we nou eens aan de slag? Dan is het misschien de eerste keer te duur maar met de opgedane kennis is dit voor een volgende ronde bij te sturen. De financiële constructies van de overheid zoals POP zitten niet goed in elkaar. Met de mogelijke alternatieve oplossing in het verschiet is de 'brand' weliswaar geblust maar de brandhaard zelf niet, terwijl dat veel belangrijker is. Er moet een structurele oplossing worden ingericht.

1.3 Aanbevelingen

Projectdoelen

Polderprocessen

- Zet het door de collectieven ontwikkelde handboek in als draaiboek voor de boeren die willen participeren in nieuwe polderprocessen. Het draaiboek omvat verschillende aanpakken en oplossingsrichtingen die steeds bijgesteld kunnen worden als ervaring toeneemt (leren door te doen).
- Onderzoek of de Kringloopwijzer een kansrijk instrument is om boeren te leren om:
(1) efficiënter te sturen op hun bedrijfsprocessen en
(2) pro-actiever op nieuwe beleidsontwikkelingen zoals biodiversiteit en circulariteit te reageren.

Bedrijfsmaatregelen

- Wees ervan bewust dat politiek, wetenschap, boeren, overheden en publiek heel verschillend naar dezelfde maatregel kunnen kijken. Zet daarom actiever in op 'storytelling' of framing om de bodemdaling remmende maatregelen in een breder, genuanceerder perspectief te plaatsen en benut daarvoor ook social media.

Kennisontwikkeling

- Zet in op kennisdeling uit de onderzoeken. Dit is een belangrijke voorwaarde voor opschaling. Maatregelen moeten bodemdaling remmend zijn maar ook bijdragen aan beperken van de CO₂-emissie. De boeren willen eerst meten en het positieve effect van de maatregel ervaren voordat er grootschalig uitgerold wordt. Organiseer bijeenkomsten om kennis te delen (deze blijken effectief te zijn) en blijf aanhaken bij onderzoeken op nationale schaal.
- Bijeenkomst 'BoerENverstand': Uitwisseling van inhoudelijke kennis tussen boer en wetenschap.

- De projectgroep Kennisontwikkeling, bestaande uit twee grote onderzoeken is nog niet gedefinieerd. Voor een goede interne verankering en externe afstemming worden de volgende suggesties gedaan:
  - overleg met projectcoördinator: per onderzoeksleider, gericht op voortgang, project control;
  - overleg met kernteam: beide onderzoeksleiders voor de inhoudelijke voortgang en interactie;
  - overleg extern: via het Nationale Onderzoeksprogramma Broeigasgassen Veen (voor het broeikasgasonderzoek) en via de Klimaattafel/NKB-deelexpedities (voor het AiO-onderzoek).

Kennisdelen en stimuleren van bewustwording

- Investeer in praktisch kennisdelen. Analoge en digitale communicatiemiddelen zijn nodig maar de kracht van dit proces zit in de samenwerking. Samen aan de lat staan en met elkaar – van boer tot boer - praten over de ervaringen. Formele en informele bijeenkomsten blijken waardevol en worden goed gewaardeerd, zet hier dus volop in voor een olievlekwerking. Het creëert een WIJ-gevoel.

Governance

Benut het netwerk en werk samen

HDSR is als voorloper goed aangesloten bij het netwerk bodemdaling. Er worden verspreid door Nederland vele onderzoeken gedaan waarvan de resultaten ook bijdragen aan de benodigde inzichten voor KSBoV en de opschaling. Blijf zorgdragen voor een goede aansluiting op inhoud en op de relatie met andere programma's en partijen. Bijvoorbeeld via congressen/trefpunten (regio Deal)/bijeenkomsten (bijvoorbeeld VIC).

Investeer in strategisch partnerschap met provincie.

Strategisch partnerschap helpt om tijdig op nieuwe ontwikkelingen in te kunnen zetten. Doe dit echter niet alleen maar in samenwerking met anderen, dit vergroot het draagvlak en de slagkracht. Dit sluit goed aan bij de behoefte van zowel de kerngroep als de stuurgroep. De provincies hebben de regie op de klimaatdoelen. Er zullen voor 2030 nog veel meer polderprocessen van start moeten gaan om de door de Klimaattafel gestelde CO2-doelstellingen te halen. Nodig de provincies uit om zitting te nemen in de stuurgroep van KsBoV. Provincie Utrecht zou dit goed kunnen doen namens de 2 provincies. KsBoV zoek actief de samenwerking met de provincies – en viseversa. Benut elkaars kwaliteiten om adequaat invulling te geven aan de klimaatdoelen (zie ook conclusies/governance, laatste bullet).

Koester de collectieven en de boeren bij opschaling: help ze professionaliseren

Bij de opschaling neemt de vraag naar de organisatie van de samenwerking en kennisdeling rondom inhoudelijke thema's toe en worden de projecten en daarmee de juridische en financiële verplichtingen en risico's ook groter. De collectieven, overheden (waterschappen, provincies en Rijk) en koepels doen er daarom goed aan om samen een plan te ontwikkelen om de collectieven te professionaliseren. Zij worden gezien als belangrijke spil in het polderproces. Heb oog voor de tegenbeweging dat ze daarbij waarschijnlijk ook wat verder van de boeren af komen te staan.

Werk aan breder draagvlak voor de positie van waterschappen bij opschaling

Binnen HDSR is er wel bestuurlijke steun voor KSBoV maar het draagvlak is ook wankel vanwege de bijgaande risico's. HDSR loopt voorop in deze aanpak en is daarmee ook kwetsbaar als er tegenvallers zijn. Door in te zetten op een breder draagvlak voor de KSBoV-visie ontstaat er ook meer vertrouwen en dit ondersteunt het proces van opschaling.

Manage de innovatie-energie

Net als andere overheden worden ook waterschappen geconfronteerd met maatschappelijke ontwikkelingen waarbij de vraag beantwoord moet worden wie welke bijdrage hieraan kan/moet leveren. Pilotprojecten bieden een kans meer kennis op te doen ter onderbouwing van standpunten. Innovatie en het opzetten van pilots is over het algemeen een kwestie van tegen de stroom inzwemmen.

Het is zoeken naar nieuwe werkmethoden en werkprocessen om nieuw beleid, nieuwe kennis en/of andere samenwerkingsvormen te ontwikkelen. Regels zijn er nog onvoldoende of niet passend bij de nieuwe situatie. Het vergt creativiteit, optimisme en doorzettingsvermogen om stappen voorwaarts te zetten. Houdt hier bij de samenstelling van teams rekening mee en betrek bestuur, directie maar ook juristen en financieel consultants. Idealiter ontstaat er een situatie waarbij collega's de opdracht krijgen om te onderzoeken hoe iets mogelijk gemaakt kan worden, welke grenzen er opgerekt kunnen of moeten worden en of bepaalde regelgeving misschien aangepast moet worden. Zet in op de samenwerking, de verbinding tussen partijen en mensen en de zin om samen een pilot/innovatie aan te gaan. Het onderlinge opgebouwde vertrouwen is belangrijk om samen successen te kunnen vieren, elkaar wat te gunnen maar is ook nodig als er tegenslagen zijn. Tip: Zoek daarbij de samenwerking met de Universiteit Utrecht op die binnen het NWO onderzoek 'Living on soft soils (LOSS)' dit soort vraagstukken moet pakken de komende 5 jaar.

Organisch organisatiemodel

Elke fase heeft zijn eigen dynamiek en daaruit volgt ook een organisatiemodel, niet andersom. Je zou dit in een werkplan ook kunnen onderkennen, bijvoorbeeld voor de initiatiefase, de opstartfase en de uitvoeringsfase. Dit biedt de kans om vooraf ook een gesprek te voeren over de verwachtingen over rollen en verantwoordelijkheden van de betrokkenen.

Manage de verwachtingen

Binnen KSBoV zijn er diverse voorbeelden waarbij deelnemers in het proces anders 'in de wedstrijd' staan, en dus het proces ook anders beleven. Om het concreet te maken volgen drie voorbeelden:

1. het verschil in perspectief over de initiatiefase. Voor de één voelt het resultaat als verlies omdat er veel geld onderweg 'verloren' is gegaan. De ander beschouwt dit als winst omdat er vanuit een nulpositie toch een aanzienlijk bedrag is binnengehaald waarmee vervolgstappen in de aanpak van bodemdaling kunnen worden gezet;
2. het verschil in de mate van risico dragen tussen ambtenaren en boeren: ambtenaren geven maatschappelijk geld uit en ontvangen maandelijks hun vaste salaris ontvangen; boeren investeren hun eigen geld en nemen hoofdelijke risico's;
3. het verschil in perspectief over het doorzetten van de € 3,2 miljoen van LNV naar HDSR. Dit kon niet rechtstreeks en moest via de provincies lopen. Er waren ook geluiden dat HDSR dit geld niet op haar rekening wilde hebben, wat dus niet juist is.

Er kan proceswinst worden gehaald als partijen meer inzicht hebben in elkaars werkprocessen, maatschappelijke positie, regels rondom subsidies, financiering, fiscaliteit, verantwoording en verplichtingen. Maar ook over de risico-ervaring. Dit draagt bij aan:

- een gedragen missie en visie;
- de inrichting van het proces (taken, rollen, mandaten, verantwoordelijkheden);
- de administratieve inrichting;
- de planning van activiteiten en communicatie;
- en de saamhorigheid, trots, het WIJ-gevoel etc.

Randvoorwaarden

Regel ad hoc oplossingen voor voorfinanciering KSBoV

Voor de voortgang van KSBoV (FASE 1) is het noodzakelijk dat snel ad hoc oplossingen worden gevonden voor de voorfinanciering. En als de route bekend is dat hier dan een raamwerk voor komt zodat ook andere polderprocessen dit kunnen toepassen. Eventuele mogelijkheden hiervoor zijn:

- de mogelijke kans bij de Rabobank te verzilveren;
- eventueel andere financiers te benaderen;
- toch starten maar dan met kleine stapjes;
- mogelijkheden bekijken om tijdelijk te schuiven met geld;
- onderzoek mogelijkheden voor het opzetten van een gezamenlijk revolverend fonds om de Wet Fido te omzeilen. Waarbij de gelabelde KSBoV-middelen op de bankrekening van HDSR als onderpand dienen;
- zet bij het vervolg een financieel specialist in het kernteam zodat er vooraf kennis over risico's en verantwoordingsverplichtingen en hiernaar gehandeld kan worden.

Structurele oplossing rondom financiering ((middel)lange termijn)

De overheid wil beleidsdoelstellingen realiseren ten aanzien van CO2 en stikstof maar zal ook constructief moeten gaan kijken naar de manier waarop de beschikbare middelen op een efficiënte manier doorstromen naar de lagere overheden en directe investeerders zoals individuele boeren of collectieven. Deze financiële regelgeving lijkt op dit moment de beperkende factor in de innovatieketen te zijn. Er zal een combinatie van kennis en politieke druk nodig zijn om hier verandering in te brengen. Met "kennis" wordt bedoeld inzicht in wat er nu niet werkt en wat er vereenvoudigd moet worden. Met "politieke druk" wordt bedoeld dat de ernst en urgentie gevoeld moet worden van deze overheidsdrempels, anders loopt het vast met de opschaling en dus met het behalen van de beleidsdoelen.

Aanbeveling voor "Kennis": Richt vanuit de ervaring van KSBoV een compacte kennisgroep op die vanuit de maatschappelijke opgave reflecteert op hoe de huidige subsidieregelgeving wel en niet functioneert en welke verbeterstappen gemaakt kunnen worden om de drempels te verlagen. Houd voor ogen dat het om de financiering van pilotprojecten gaat die een vernieuwend karakter hebben. Dit kan betekenen dat sommige kaders van de regelgeving toch niet passen en dat er creatief naar oplossingen wordt gezocht. Tegelijk moeten deze oplossingen wel voldoende (financiële) verantwoording kunnen blijven garanderen. Deze werkwijze vraagt ook wat van de medewerkers die betrokken worden bij de afwikkelingsprocessen. Suggestie samenstelling: HDSR, 1 collectief, provincie Utrecht, Provincie Zuid-Holland, RVO en UU.

Aanbeveling voor "Politiek": Hier is de aanbeveling om de provincie uit te nodigen om zitting te nemen in de stuurgroep van KSBoV (zie ook conclusies/governance, laatste bullet).

2 Samenvatting Projectdoelen, Governance en Randvoorwaarden

2.1 Inleiding

De interviews vormen de basis voor deze evaluatie. De uitgebreide gesprekken leverden een bron van kennis en invalshoeken op, soms ook tegenstrijdig aan elkaar. De inhoud van deze gesprekken is verwerkt in de bijlagen 3 (projectdoelen), 4 (governance) en 5 (randvoorwaarden) in de volledige versie van dit rapport. In onderstaande drie paragrafen is per onderwerp de kern van de input kort samengevat: de stand van zaken, algemeen, de belangrijkste punten voor het vervolg van KSBoV en de opschaling. Vaak is hiervoor de letterlijke tekst uit de interviews gebruikt (meer toelichting is te vinden in de genoemde bijlagen in het volledige rapport).

2.2 Projectdoelen

Het project KSBoV beoogt in Fase 1 aan de slag te gaan met bodemdaling remmende maatregelen op 800 ha in 3-5 polders. Daarvoor zijn 5 projectdoelen gesteld: Polderprocessen, Bedrijfsmaatregelen, Kennisontwikkeling, Waterbeheer van de toekomst, Kennisdelen en stimuleren van bewustwording van klimaatslimme landbouw.

Doelen en stand van zaken

Projectdoel	Stand van zaken
(A) Polderprocessen: <ul style="list-style-type: none"> ○ Opstarten 3-5 polderprocessen (A1). ○ Uitvoeringsplannen gerealiseerd op polderniveau: maatregelen voor ca. 800 ha (A2). ○ Optimalisatie integrale bedrijfsvoering (A3). 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Polderproc. startklaar en 2 in voorbereiding. ○ Plannen 3 polders op hoofdlijnen gereed, maatregelen voor 862 ha. ○ Uitvoering optimalisatie moet nog starten.
(B) Bedrijfsmaatregelen: <ul style="list-style-type: none"> ○ Reductie (30-70%) bodemdaling op 800 ha, minder emissie van broeikasgassen, minder emissie van nutriënten naar het oppervlaktewater (B1 + B3). ○ Toename biodiversiteit en ca. 10% minder emissie van ammoniak (B2). ○ Optimalisatie integrale beleidsvoering deelnemers. 	Voor alle drie doelen: <ul style="list-style-type: none"> ○ Nog niet gerealiseerd, uitvoering nog starten.
(C) Kennisontwikkeling: <ul style="list-style-type: none"> ○ Een betere voorspellingsmethode voor bodemdaling (C1) en broeikasgasemissie (C2). ○ Verbeterde beslissingsondersteunende modellen voor integraal veenweidebeheer, waaronder biodiversiteit (C3). 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Nationaal Onderzoek Broeikasgassen. ○ Onderzoek AIO effecten bodemdaling beperkende maatregelen biodiversiteit universiteit Utrecht. ○ Beide onderzoeken eind 2019 gestart. ○ Nog geen resultaten. ○ Aantal pilots van KsBoV zijn onderdeel van het monitoringsprogramma van beide onderzoeken.
(D) Waterbeheer van de toekomst: <ul style="list-style-type: none"> ○ Impactanalyse van en advies over maatregelen op het watersysteem (D1). ○ Implementatieplan voor de waterschapsorganisatie (D2). ○ Juridisch handelingsperspectief (D3). ○ Advies over ontwikkelingsrichting bodem- en watergovernance (D4). 	Gaat niet starten vanwege gebrek aan financiering.
(E) Kennisdelen en bewustwording: <ul style="list-style-type: none"> ○ Het bewustzijn over de mogelijkheden om bodemdaling te verminderen is bij 20% van de veenweide boeren vergroot. ○ Leren voor opschaling. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ De basis communicatiemiddelen zijn gereed. ○ Er zijn diverse bijeenkomsten geweest. ○ Het is niet duidelijk of het doel (20%) gemonitord wordt.

Vervolg KSBov

- Het handboek is een waardevol stappenplan met verschillende keuzemogelijkheden.
- Bespreek met POP3-verstrekkers hoe om te gaan met de ingevulde eigen bijdrage van boeren.
- De Kringloopwijzer is vaak genoemd als kansrijk instrument om boeren te leren om:
  - efficiënter te sturen op hun bedrijfsprocessen en;
  - pro-actiever op nieuwe beleidsontwikkelingen zoals biodiversiteit en circulariteit te reageren.
- Boeren op hoog water zal als verdienmodel nader onderbouwd moeten worden. Wegen de kosten op tegen baten? Wordt het straks allemaal extensief natuurbeheer? Vinden jonge boeren dit (boeren op hoog water) voldoende aantrekkelijk?
- Voor de kennisontwikkeling is het waardevol aan te (blijven) haken bij onderzoeken op nationale schaal. Dit biedt meerwaarde doordat kennis wordt gevalideerd, er uitwisseling is tussen onderzoekers en over en weer meegelift kan worden op inhoud en proces.
- De twee kennisprojecten (onderzoek naar broeikasgasemissies en het biodiversiteit onderzoek) organiseren op korte termijn een kennisdelingsbijeenkomst voor de stuurgroep, het kernteam en de boeren. Er is behoefte aan kennisdeling.
- Blijf nieuws communiceren aan boeren en burgers en blijf formele en informele bijeenkomsten organiseren, die worden het meest gewaardeerd. Benut ook de andere ingangen zoals het VIC, Boer en Natuur, Unie van Waterschappen.

Opschaling

- Het handboek biedt kansen voor evaluatie waar nog startende polderprocessen baat bij hebben.
- Klimaatlim boeren op veen vraagt een eigen (financiële) bijdrage van de boeren aan de maatregelen. Dit is nieuw. Het is dan ook nog niet duidelijk hoe deze eigen bijdrage goed verwerkt kan worden binnen de bestaande subsidie formats, bijvoorbeeld POP3. Met Klimaatlim boeren worden verschillende maatschappelijke doelen nagestreefd. Vraag is of deze voldoende tot hun recht komen als er uniformiteit in regelgeving nagestreefd wordt. Geadviseerd wordt de "eigen bijdrage" een plek te geven in de toekomstige regelgeving. Binnen de collectieven bestaan verschillende ideeën over de inzet van de eigen bijdrage. Betrek hen in het gesprek hierover.
- Spannend voor het onderzoek is dat hier en daar de politiek in de wetenschap komt en dat er heel verschillend naar dezelfde maatregel gekeken kan worden.
- Er komen steeds meer vragen over CO₂-emissie. De boeren willen eerst meten voordat er grootschalig uitgerold wordt. Zij moeten eerst de urgentie (het positieve effect van de maatregelen) ervaren. Kennisdeling uit de onderzoeken is een belangrijke voorwaarde voor opschaling.
- Wees kritisch op de noodzaak van monitoring, dit gaat ten koste van de investering in OWD.
- Bodemdaling remmende maatregelen vragen meer water. Waterschappen en provincies zullen bij de besluitvorming over de opschaling steeds vaker vrager moeten beantwoorden over de consequenties van het treffen van bodemdaling remmende maatregelen. Onduidelijkheid over het waterbeheer van de toekomst vormt een belemmering bij de opschaling. Het is daarom sterk aan te bevelen financiën vrij te maken voor dit onderzoek.

- Reserveer voldoende middelen voor de communicatie en actualisering van de middelen (inhoud en type, bv social media/app). Zet actiever in op ‘storytelling’ of framing om de bodemdaling remmende maatregelen in een breder, genuanceerder perspectief te plaatsen. En beschouw onze kennis en ervaring als internationaal exportproduct.

“Framing” – zet de bodemdaling remmende maatregelen in een breder perspectief

Het verhaal is ooit begonnen met onderwaterdrainage; maar inmiddels is het allang onderwaterdrainage in combinatie met actief peilbeheer om het effect zo groot mogelijk te maken. De aanleg kan ook dusdanig dat je kunt doorschakelen naar drukdrainage als je dat zou willen. De inzet is nu om het grondwaterpeil van 80 cm -mv naar 40 cm -mv te komen. Het project Boeren-op-hoog-water gaat naar 20 cm – mv. Als blijkt dat dit voldoende verdienmodel opbrengt kun je doorschakelen naar boeren-op-hoog-water want 20 cm -mv bereik je alleen door drukdrains. En natte teelt idem dito: als dit op nog langere termijn dat levensvatbaar blijkt te zijn en eraan verdiend kan worden, dan zet je dezelfde maatregelen in om het grondwaterpeil op nul te zetten. Het is dus geen tegenstelling, maar een cascade van ingrepen, waarmee je die mogelijkheden openhoudt. Dat kunnen we communicatief veel beter uitdragen. Daarnaast is er nergens zoveel geld en techniek is als in Nederland. Deze kennis en ervaring is ook een exportproduct.

2.3 Governance

Stand van zaken

Voor Fase 1 is een organisatiestructuur uitgewerkt en ingericht. Deze structuur bestaat uit een stuurgroep (strategie en besluiten) en kerngroep (proces) en projectgroepen (uitvoering).

Groep	Stand van zaken
Algemeen	Door de financiële perikelen blijkt het lastig voor de groepen om op het juiste niveau te blijven/gaan opereren (strategisch, tactisch en operationeel).
Stuurgroep:	Uitbreiding met waterschap Amstel, Gooi en Vecht (AGV) en de thematrekker bodemdaling van LTO-Noord werkt goed. LNV neemt niet deel aan de stuurgroep. De stuurgroep functioneert door de problemen met de voorfinanciering niet optimaal. Tactische zaken kosten nog veel tijd terwijl er behoefte is aan langere termijn strategieën. Er is geen gedeeld beeld over de (on)mogelijkheden van de betrokken organisaties om de voorfinanciering te organiseren. Dit kan liggen aan onvoldoende inzicht in de politieke en juridische context van overheden, onvoldoende strategisch overleg over de wijze van benaderen van potentiële geldschieters en/of aan verwachtingen die niet matchen.
Kerngroep:	Vertegenwoordiging van de twee collectieven RGW en RVV is niet vanzelfsprekend. Ze laten zich niet vertegenwoordigen en komen met 2 of 3 personen in kerngroep. Dit is anders dat op voorhand is bedacht. Het kernteam functioneert goed op het vlak van netwerken, verbindingen leggen en het regelen van zaken op meer strategisch niveau aldus de collectieven. Er is wel een gebrek aan kennis op het gebied van regelingen, subsidies, procedures etc. waardoor het proces moeizaam verloopt. Binnen het hart van de kerngroep matchen de verwachtingen over de invullingen van de eigen rollen niet optimaal.
Projectgroep Polderprocessen	Kunnen nog niet van start met de aanleg van OWD. Daardoor proces van deze projectgroep ook nog niet van start. Er wordt wel gewerkt aan een handboek.
Projectgroep Kennisontwikkeling	Start onderzoeken eind 2019. De projectgroep moet nog vorm krijgen: definiëren wat deze groep doet en de meerwaarde ervan t.o.v. wat elders gebeurt.
Projectgroep Waterbeheer van de Toekomst:	Geen beschikbare financiën. Wordt daarom niet opgestart.
Projectgroep Communicatie en bewustwording:	De basismiddelen zijn klaar, er waren bijeenkomsten. Door de financiële perikelen heeft de communicatie en bewustwording momenteel geen prioriteit.

Algemeen

- Het project KSBov biedt een goede basis voor innovaties en kennisontwikkeling- en bundeling in de regio. In de basis zijn betrokkenen enthousiast over deelname aan KSBov.
- Men vertrouwt elkaar op persoon niveau in het proces. Op organisatieniveau is dat vertrouwen minder groot. Dit ligt voor een groot deel aan de stroperigheid rond financiën en regelingen. Het niet loskomen van de middelen is tegelijkertijd ook het grootste risico van het project; de energie bij de collectieven en boeren lekt hierdoor weg.
- Op het gebied van transparantie zijn nog verbeteringen mogelijk. Enerzijds wordt gezegd dat er onderling voldoende informatie wordt gedeeld, je hoeft ook niet alle details te weten. Als de druk echter toeneemt, wordt duidelijk dat er verschillende verwachtingen zijn. Dit heeft over het algemeen een weinig constructief effect op hoe betrokkenen naar het proces en elkaar kijken.
- Het project is ook een kans. We hopen op een olievlekwerking via de voorlopers, het combineren van meerdere thema's in deze gebiedsgerichte aanpak zodat de boer zich goed kan voorbereiden op de toekomst, leren van de manier van samenwerken en inspiratoren van binnen en buiten betrekken.
- De hoofdreden voor boeren om mee te doen is het toekomstperspectief voor hun opvolger. Als ze nu niet meewerken gaan de gevolgen van bodemdaling hun overkómen. Ze zijn gemotiveerd om met de gecombineerde opgave van bodemdaling en agrarisch natuurbeheer/biodiversiteit aan de slag te gaan. Er is momentum vanwege de subsidie in de pilotfase. Dat (subsidie) kan straks stoppen.
- Collectieven zijn de meest voor de hand liggende partij om namens de boeren een coördinatierol op te pakken; ze moeten daarbij aandacht blijven houden voor hun draagvlak bij de achterban.

Vervolg KSBov

- De structuur wisselt per fase (initiatief-, start- en uitvoeringsfase) en kan door omstandigheden anders uitpakken. Belangrijker dan de structuur is het behoud van het commitment van de boeren en de energie in het proces.
- Er is behoefte aan een aantal ad hoc oplossingen zodat op korte termijn de uitvoering kan starten. Begin met kleine stappen met een 'doener' als begeleider. De verwachting is dat de projectgroepen resultaten kunnen gaan boeken zodra de uitvoering van de maatregelen start.

Opschaling

- Stuurgroep: Zet in op een partnerschap met de provincie(s) en verbreed naar andere waterschappen en derden. De belangstelling van andere waterschappen voor de aanpak neemt toe. Tegelijkertijd wordt er binnen de waterschappen verschillend gedacht over nut/noodzaak van bodemdaling remmende maatregelen en de eigen rol binnen het maatschappelijke debat. Anderen willen gebruik maken van de kennis die HDSR opdoet. Bij het initiëren van nieuwe projecten/pilots is het belangrijk om verbindingen met andere overheden in de regio te leggen.
- Kernteam: Zet in op structurele oplossingen voor de (voor)financiering en betrek hierbij in ieder geval de provincie Utrecht. Weeg af of de projectleiders van HDSR ingezet kunnen worden in de doorontwikkeling en opschaling van de polderprocessen. Zij hebben groot draagvlak bij de collectieven/boeren. Besteed aandacht aan de verwachtingen.
- Er is grote behoefte aan een professionaliseringsslag bij de collectieven nu de omvang van de projecten en daarmee ook de risico's toenemen. Het is aan de waterschappen, het LTO en de collectieven samen om daarvoor te zorgen, bij voorkeur met hulp van de provincies. De keerzijde van het professionaliseren van de collectieven is dat de afstand tot de boer groter wordt. Het organiseren van dingen gaat dan voorop staan.
- Dat boeren efficiënt moeten werken en productieniveaus moeten halen, is bij de mensen weggeraakt. Ze hebben geen idee en dan worden oplossingen versimpeld. Er ligt een taak bij de boeren om mensen opnieuw te informeren over het boerenbedrijf al zal niet iedereen het allemaal gaan begrijpen.

- De warme saneringsregel van het ministerie van LNV draagt naar verwachting niet positief bij aan nieuwe kavelruilprocessen. De ervaring is dat het Rijk/de overheid hieraan aanvullende (niet effectieve) eisen gaat stellen. Dit zal het proces belemmeren. Heb er vertrouwen in dat de boeren dit onderling goed regelen vanuit hun eigen toekomstbelang.

2.4 Randvoorwaarden

Stand van zaken

In het voorjaar van 2018 is gestart met het initiatief van *KlimaatSlim Boeren op Veen*. Via meerdere sporen worden extra benodigde middelen aangevraagd om Fase 1 mogelijk te maken. Eind 2019 blijkt dat er nog veel onzekerheden zijn over de beschikbaarheid van de benodigde financiële middelen. Dit belemmert het starten met de aanleg van de onderwaterdrainage, de monitoring en het onderzoek.

Onderstaande tabel toont het overzicht (stand van zaken december 2019).

	Aangevraagd	Beschikt/geregeld	Toegezegd	Overprogrammering/overleg
Rijk	€ 3.200.000	€ 3.200.000		
Provincie Utrecht	€ 740.000 (POP3) € 498.000 (AVP)	€ 740.000 (POP3) € 25.000 (AVP)	€ 473.000 (AVP)	
Provincie Zuid Holland	€ 2.398.000 (POP3) € 255.300 (NR)*		€ 143.800 (NR)*	€ 2.398.000 (POP3) € 111.500 (NR)*
Regio Deal	€ 120.000		€ 120.000	
HDSR	€ 240.000 + uren	€ 240.000 + uren		
Totaal	€ 7.451.300	€ 4.205.000 (56%)	€ 736.800 (10%)	€ 2.509.500 (34%)

* NR: Nota Ruimte

Uit alle interviews komt de frustratie over de 'stropigerigheid' van de subsidietrajecten naar voren, samenvattend kan dit als volgt worden omschreven:

De overheden hebben beleidsambities en geld om hier uitvoering aan te geven. De collectieven en boeren, die positief zijn over het initiatief van KSBOV, willen graag aan de slag en staan in de startblokken. Financiële en juridische regelgeving (overheden) en tussentijdse verandering van spelregels voorkomen dat er geld beschikbaar is om te starten. De collectieven/boeren raken ongeduldig; het enthousiasme voor en het geloof in het project dreigt kwijt te raken. Wanneer gaan we nou eens aan de slag? Dan is het misschien de eerste keer te duur maar met de opgedane kennis is dit voor een volgende ronde bij te sturen. De financiële constructies van de overheid zoals POP zitten niet goed in elkaar. Met de mogelijke alternatieve oplossing in het verschieft is de 'brand' weliswaar geblust maar de brandhaard zelf niet, terwijl dat veel belangrijker is. Er moet een structurele oplossing worden ingericht

Algemeen

- Binnen het kernteam en de collectieven was onvoldoende kennis aanwezig van financiële en fiscale regelingen, risico's en verantwoordingsplichten. Tijdig anticiperen lukte niet wat leidde tot bijstelling van gemaakte afspraken en frustratie. Er had meer gebruik gemaakt kunnen worden van de pilotsituatie, dat biedt altijd meer ruimte/vrijheid dan een regulier project.
- Gedurende de zomer/najaar 2019 blijkt dat er verschillende procedurele obstakels zijn om de benodigde financiële middelen voor de aanleg van OWD beschikbaar te krijgen:
  - POP3 kent een zware verantwoordingsplicht en dit vertaalt zich in extra regelingen met rechten en plichten en hoofdelijke aansprakelijkheid tot het eigen aandeel;
  - RVO betaalt de POP3 gelden pas 6-9 maanden na indienen van facturen uit. De grondeigenaren of collectieven dienen dus de gehele investering zelf voor te financieren;
  - De wet FIDO verhindert voorfinanciering van het Rijksgeld door HDSR;

- BTW: als de collectieven de aanvraag doen vloeit er 21% BTW terug naar het Rijk (aanpak R&GW) Dit kan voorkomen worden als de boeren de aanvraag zelf indienen (aanpak RVV, gevolg is aanpassen aanvraag).
- Gezochte oplossingen voorfinanciering:
  - Boeren: dit is niet conform de afspraken: afbreukrisico. Hebben ook geen grote reserve;
  - Gemeenten: één gemeente wil wel rentesubsidie verlenen maar geen voorfinanciering;
  - LTO-Noord: bijdrage moet ten goede moet komen aan LTO-leden en slechts de helft is lid;
  - Rabobank: van goede wil, maar alleen als er een stichting is (geen coöperatie/vereniging) of als er een andere partij is die een bankgarantie wil afgeven;
  - Collectieven: in bijlage 5 staan een aantal oplossingsrichtingen beschreven.

Vervolg KSBov

- De verwachting is dat de kwestie met de voorfinanciering op korte termijn opgelost gaat worden. Dit is dan nog geen structurele oplossing. Hiernaar wordt wel gezocht zodat deze dan ook gemakkelijk gekopieerd kan worden naar andere gebieden. Zorg dan voor een raamwerk en verwerk de werkwijze in het handboek polderprocessen.
- Zet bij het vervolg een financieel specialist in het kernteam zodat er vooraf kennis over risico's en verantwoordingsverplichtingen en hiernaar gehandeld kan worden.

Opschaling

- De hoge verantwoordingsplicht die Europa oplegt aan provincies wordt doorgelegd naar de collectieve en individuele aanvragers. Een serieuze evaluatie over de regelgeving rondom investering van de overheidsgelden in relatie tot het behalen van beleidsdoelen in de praktijk zou wenselijk zijn. Zowel binnen de provincie (s) als bij het Rijk. Er moet een methode komen om het geld uit te kunnen geven zonder ingewikkeld proces maar met gezond verstand. Met gezond verstand bedoelen we dan niet "te snel willen" of "ondoordacht" en "zonder draagvlak". Ook moet de voorfinanciering vooraf beschikbaar zijn.
- Als de overheid vaart wil maken is winst te boeken met het inkorten van de POP3-proceduretijd.
- En er is nu meer geld vanuit het Klimaatakkoord, waarbij de regie voor het behalen van de doelen bij de provincies ligt. Dit biedt kansen voor opschaling en onderzoek maar mogelijk ook toename van stroperigheid. Mogelijk dat het waterschap minder invloed kan uitoefenen.
- Het waterschap heeft hulp nodig om het proces rondom de financiële structuren binnen goede banen te leiden zodat er op een goede manier voortgebouwd kan worden. Het is wel ingewikkeld, omdat er nieuwe opgaves bij gekomen zijn en groepen boeren snel demonstreren. De provincie moet daar echt een risico nemende rol in gaan spelen, en daarom moeten ze ook zitting hebben in de stuurgroep. Ze moeten in feite mede-trekker worden ook al is dat lastig voor ze omdat de provincie risicodenkend is (vanwege recente debacles) en veel door juristen gewogen wordt.